

Naamgeving aan zwaluwen

Klaas Eigenhuis

Boerenzwaluwen in een sierlijke vlucht geven de indruk een ballet uit te voeren. Linnaeus heeft destijds ook de Boerenzwaluw goed bestudeerd, maar vergat in zijn beschrijving ervan wel de opvallende gevorkte staart te vermelden.

Foto: Ellen Sandberg.

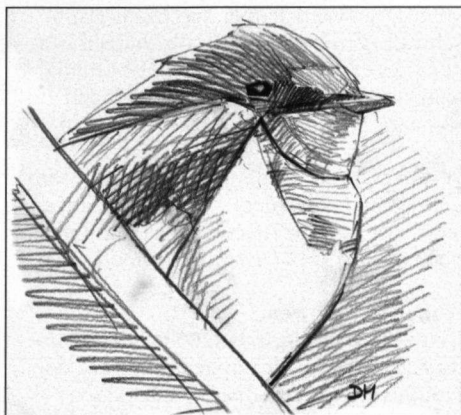
Wanneer kregen zwaluwen hun soortnamen en welke namen waren dat dan? De beantwoording van deze vraag hangt helemaal af van het tijdstip van de menselijke geschiedenis waarop je hem stelt. Misschien is het leuk om de vraag in 1758 te laten vallen. Het is een jaar dat iedere theoretisch goed onderlegde natuurkenner bekend zal zijn als het jaar van verschijnen van Linnaeus' beroemde standaardwerk 'Systema Naturae'. We verplaatsen de vraag echter naar het jaar 1763. In dat jaar publiceerde Martinus Houttuyn het werk van Linnaeus als het ware in de Nederlandse vertaling. Het boek van Houttuyn werd uitgegeven door F. Houttuyn te Amsterdam. Zou dat familie geweest zijn?

Boerenzwaluw *Hirundo rustica*
Linnaeus' eerste zwaluw in zijn 'Geslagt der zwaluwen' was *Rustica*. Houttuyn zet hier pal onder, in de marge van de bladzijde 'Huis-Zwaluw'. Hij vertaalt Linnaeus als volgt: 'Zwaluw, die de Staartpennen, uitgenomen de twee middelsten, met een witte vlak (vlek) getekend heeft'. Linnaeus had scherp waargenomen! Maar wat was hij nou helemaal vergeten? Het noemen van een gevorkte staart! Althans, volgens Houttuyn had de (Fransche) Heer Brisson dat element aan Linnaeus' algemene beschrijving van het Geslagt, 'er by gevoegd'. De eerste drie zinnen in Houttuyn (1763) zijn te kostelijk om hier niet te citeren: 'Deeze wordt in 't Fransch en Engelsch Schoorsteen-Zwaluw, in 't Hoogduitsch Huis-zwaluw geheten. Zy is

het, zo men aanmerkt, die in de Huizen van Europa binnensdaks nestelt, en, zo wel als de Boeren-Zwaluw (dit is Houttuyns naam voor Urbica!), in de Herfst zig onder Water dompelt, komende ér in 't Voorjaar weder uit. Dit denkbeeld, dienen de om de Verhuizing der Zwaluwen om ver te stooten, heeft wel degelyk zyne zwaargheden (bezwaren), gelyk ik reeds breedvoerig heb aangetoond'.

Eetbaar - salangaan *Collocalia fuciphaga*

De tweede zwaluw die werd genoemd, was *Hirundo esculenta*. Vertaald zou dat zijn 'De eetbare zwaluw'. Dat lijkt vreemd, maar lezing bij Houttuyn verduidelijkt één en ander: 'Deeze, die de Oever-Zwaluw van Cochinchina door den Heer

Illustratie: Dirk Moerbeek.

Brisson getyeld wordt, heet by anderen de Chineesche met een eetbaar Nest. Dit Vogeltje, naamelyk, maakt aan de Rotsen en Klippen van den Zee-Oever een Nestje uit zekere Stoffe, welke door de Zee aanspoelt en Lymagtig is, gelykende naar Huisenblas. Kaempher zegt, dat die Zwaluwen deeze Nestjes maaken van 't Vleesch der Holothuria, een soort van Zee Kwab, welke in het aanspoelende Zee-Schuim zig onthoudt. De Chineezzen eeten niet alleen deeze Nestjes, maar houden ze voor een zeer aangename Spyze, smaa-kelyker dan Oesters of Champignons, in het Vleeschop gekookt zynde of in Ragouts. Ik vind, dat men, op l'Ile de France, daar toe de Vleedermuizen ge-bruikt: zo waar is 't gemeene Spreek-woord: de gustibus non est disputandum. Ieder heeft zyn Smaak. Dit Vogeltje is veel kleiner dan onze gewoone Zwaluwen'. Uit de laatste zin blijkt wel, dat Houttuyn en

wellicht ook Linnaeus deze rare kostgan-ger, of liever, deze door rare kostgangers gegeten soort, geen 'gewone Zwaluw vond. Dat was ook zo, want deze soort valt onder de *Apodiformes*, de orde waar niet alleen de Salanganen, maar ook de Gierzwaluwen toe behoren.

Huiszwaluw *Delichon urbica*

De derde zwaluwsoort betrof *Hirundo urbica*. Deze is weer in andere zin ver-rassend dan nummer twee, die immers een soort Gierzwaluw (*Apodidae*), dus geen zangvogel, maar in hetzelfde opzicht als eerstgenoemde van zijn lijst. De verras-sing zit hem wederom in Houttuyns tekst! Wij kennen *urbica* als de Huiszwaluw *Delichon urbica*. Maar wat schrijft Houttuyn? 'Deeze (met de Staartpen-nen ongevlaakt) heet, gemeenlyk, wilde of Boeren-Zwaluw. De Duitschers geeven 'er den naam aan, van Huis-, Dak-, Venster-, Kerk- en Muur-Zwaluw'.

Houttuyn geeft hier niet precies de situatie aan die bij de Zwitser Gesner (Gesner(us)) 1555 gold, voor zover ik het aflees uit de latere editie van Horst uit 1669. Daar staat namelijk in woord en beeld de *Hirundo domestica* opgevoerd, met als eerste naam Haußschwalb, omdat ze immers in huis of binnenshuis nestelen. We hebben het dus over wat we nú de Boerenzwaluw noemen. Dat blijkt uit tekst én afbeelding. Een stal of (boeren)schuur werd kennelijk ook tot het 'huis' van iemand gerekend. In tegen-stelling tot deze 'domesticatie' stond dan de 'wildheid' van de andere soort, door Van Heenvliet 1636 gekenschetst met het woord Hout - 'wilde bossen', zoals ook

LATINE *Hirundo*.

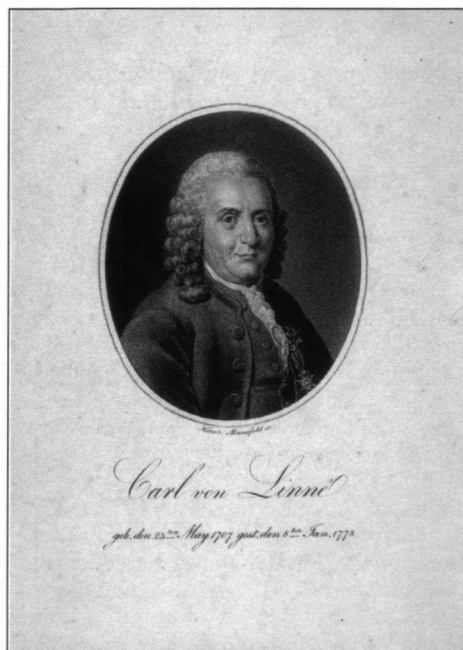
ITALICE *Rondine, Rendena, Rondena, Rondinella, Cefila, Zifila*.

GALLICE *Harondelle*.

GERMAN. *Schwaln/Schwalbe/Huffschwaln*.

Houtgravure van een Boerenzwaluw uit 1555 getekend door Conrad Gesner. Deze oude afbeel-ding werd gepubliceerd met de naam van de vogel in Latijn en in een aantal andere Europese talen in: *Icones avium omnium, quae in Historia avium Conradi Gesneri descri-buntur, cum nomenclatvris sgulurum Latinis. Italicis, Gallicis et Germa-nicis plervunqve, per certos ordines digestae Tigvri, excvdebat C. Froschovervs. Bron: Artis Bibliotheek, Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam.*

Carl von Linné getekend door Heinrich Mansfeld.
Bron: Linnaeuscollectie van de Artis Biliotheek,
Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam.

Houtduif en Houtmus de 'wilde' tegenhangers waren van Huisduif en Huismus: de Houtswaluwe!

Zoals we zagen in Houttuyns tekst, neemt deze de naam Huis-Zwaluw als leenvertaling voor *Hirundo rustica* over. De naam Boeren-Zwaluw kent hij toe aan *urbica*. Hierin zou Houttuyn nog geruime tijd gevolgd worden, bijvoorbeeld ook in het beroemde vijfdelige Nederlandse vogelwerk 'Nederlandsche Vogelen' (deel I in 1770) en Bennet & Van Olivier 1822. Ik ben er echter niet zeker van, dat Houttuyn (1763) in dezen teruggreep op de Nederlandstalige traditie. Als dat niet zo is, moeten we Huiszwaluw en Boerenzwaluw beschouwen als zogenaamde boekennamen en niet als volksnamen in de door mij gehanteerde definitie. Deze uitspraak heeft betekenis voor etnobiologisch-nomenclatorisch onderzoek, dat is uitgevoerd aan actuele Brabantse, Limburgse en Vlaamse vogel(volks)namen (Swanenberg 2000). De benoemingsmotieven mogen misschien wel worden toegeschreven aan het volk, hoogstwaarschijnlijk echter niet aan het Brabantse, Limburgse en Vlaamse volk, maar aan het Duitse

volk. Daar werd immers de naam Haus-schwalb gemotiveerd als de 'huizen binnenvliegende Zwaluwsoort'. Houttuyn nam dit Duitse motief voor de Nederlandse naam Huis-Zwaluw gewoon over in zijn 'boek'. De Wilde Zwaluw daarentegen vertoonde een dergelijk 'gedomesticeerd' gedrag niet: die bleef buitenshuis; huis werd geen gespecificeerde aanduiding voor deze soort (*Delichon urbica*)!

Andere zwaluwen

Linnaeus had nog meer volgende *Hirundo*'s in zijn systeem opgenomen. De door Houttuyn gegeven naam staat tussen haakjes vermeld. Het gaat om de volgende soorten:

- *Hirundo riparia* (Strand-Zwaluw). Dit is de Oeverzwaluw *Riparia riparia*;
- *Hirundo apus* (Gier-Zwaluw). De naam Gierzwaluw is onveranderd gebleven. Het is volgens de huidige begrippen geen echte zwaluw; hij behoort tot de familie van de Apodidae (Gierzwaluwen). Zijn wetenschappelijke naam is nu *Apus apus*;
- *Hirundo subis* (Kanasche Zwaluw). Dit is de Purperzwaluw *Progne subis*, die voorkomt in Noord- en Midden-Amerika;
- *Hirundo pelagica* (Karolinische Zwaluw). Deze soort heet tegenwoordig Schoorsteen-gierzwaluw *Chaetura pelagica*. Zijn verspreidingsgebied ligt in Noord- en Zuid-Amerika
- Hirundo melba* (Spaansche Zwaluw). Weer een Gierzwaluw! De Alpengier zwaluw *Apus melba*, die leeft in het Middellandse Zee-gebied en het

Illustratie: Dirk Moerbeek.

Linnaeus als dromende jonge man, een fantasie van de tekenaar.

Bron: Linnaeuscollectie van de Artis Bibliotheek, Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam.

hoogland van Zuid-Europa tot in India en Afrika.

Meer 'Zwaluwen' had Linnaeus in 1758 nog niet. Een bekende Europese soort als de Rotszwaluw *Ptyonoprogne rupestris* (Scopoli 1769) ontbreekt bij hem. Van de meer dan zeventig gierzwaluwsoorten op de wereld (Chantler & Driessens 1995) had Linnaeus er zowaar al vier.

Het volgende geslacht in zijn werk is dat der 'Geitenmelkeren' (in Houttuyn). Dit zit dus wél dicht tegen de Zwaluwen *Hirundo* aan, maar Linnaeus scheidt ze op basis van het geslacht! (Kraak 1989).

Met dank aan Dirk Moerbeek (<http://www.dirkmoerbeek.nl>) voor de twee veldschetsen.

■ K.J. Eigenhuis, e-mail: kj.eigenhuis@12move.nl.

LITERATUUR:

Bennet, J. A. & G. van Olivier (1822): Naamlijst van Nederlandsche dieren. In: *Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen*, Haarlem.

Chantler, P. & G. Driessens (1995): Swifts. A Guide to the Swifts and the Treeswifts of the World. Pica Press, Sussex, Groot-Brittannië.

Heenvliet, C. J. van (1636): *Jacht-Bedryff*. Uitgave Swaen A. E. H. 1948.

Horst, G. (1669): *Gesneri Redivivi, aucti & emendati Oder Vollkommenes Vogelbuch*. Twee delen in een band. Nadruk 1981. Schlütersche Verlagsanstalt, Hannover.

Houttuyn, M. (1762 & 1763): *Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, Volgens het Samenstel van den Heer Linnaeus. Met naauwkeurige Afbeeldingen*. Eerste Deels, Vierde resp. Vyfde Stuk. De Vogelen. F. Houttuyn, Amsterdam.

Kraak, W. K. (1989): De Nachtzwaluw of Geitenmelker. Een nieuwe kijk op een oeroud verhaal. *het Vogeljaar* 37(6): 316-321.

Linnaeus, C. (1735, 1748, 1758, 1766): *Systema naturae* 1, 6, 10, 12. Leiden (1735), Holmiae (= Stockholm).

Nozeman, C. & M. Houttuyn (1770-1829): *Nederlandsche Vogelen*. Deel 1-5. J.C. Sepp, Amsterdam

Swanenberg, J. (2000): *Lexicale variatie cognitief-semantisch benaderd. Over het benoemen vogels in Zuid-Nederlandse dialecten*. Proefschrift. Nijmegen.